

А. Темченко

Рукотворні образи українського рушника: історія, міфологія, семантика

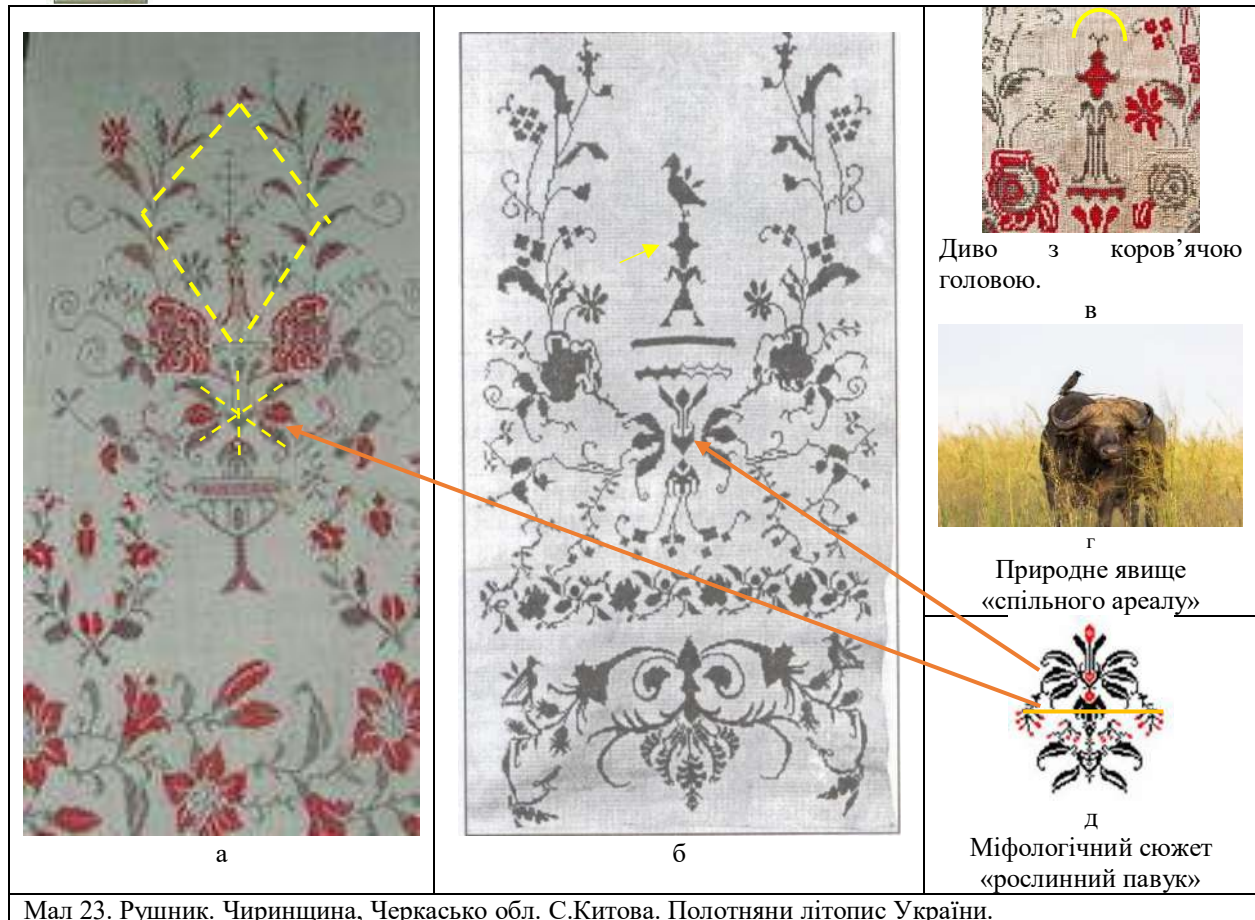
IV. «Диво з коров'ячою головою»

Крім поширеного образу світового дерева, яке має три рівні, поєднуючи небо, землю і підземний світ, існують інші міфологеми, що презентують структуру Всесвіту. В українському декоративно-прикладному мистецтві зустрічається оригінальний образ вишитої «утінки», розташованої на голові чарівної тварини, яку респонденти називали «диво з коров'ячою головою» (мал. 23) [13]. Конфігурація «дива» візуально схожа на антропоморфну фігуру з головою бика, яка нагадує обриси давньогрецького мінотавра (мал. 23, б). Очевидно, що зображення «дива» певним чином пов'язане з архаїчними міфами вшанування небесного бика, як втілення фізичної сили, сексуальної енергії, влади і матеріального достатку¹. Однак композиція української вишивки відбиває дещо інші аспекти таугус-міфології, оскільки стосується її жіночого аспекту, на що чітко указують респондентки, називаючи «диво» коровою. Відомо, що вишивка є винятково жіночим ремеслом і має обрядовий контекст, оскільки стосується вітального контексту культури, зокрема процесу парування і дітонародження², що додатково підтверджує гіпотезу на користь корови. Крім цього корова вважалася обов'язковим елементом достойного приданого і була невід'ємною власністю саме дружини, а не чоловіка, якому належала орна земля.

У давній міфології, яка стосується періоду осілого скотарства, корова виступає деміургом. Наприклад, у Давньому Єгипті небесна корова Бат (пізніше Хатхор) є родоначальницею світу і народжує сонце (мал. 24), [15]. Її образ відрізняється від богині неба, священної корови Нут (мал. 25), яку запліднює небесний бик Апіс, внаслідок чого Бат народжує золоте теля, яке є алегорією до сонячного диску [16]. Напевне, що землеробам, якими були предки сучасних українців, ближчою була матріархальна версія з коровою, ніж з войовничим биком, що пояснюється способом господарювання, а відтак відсутністю вимушених міграцій. Прикладом є трипільська культура, яку традиційно вважають таурустичною, але яка, на нашу думку, більше пов'язана з жіночим аспектом культури, про що свідчать артефакти біноклевидні посудини для ритуального «поїння» матері-землі, мініатюри великої рогатої худоби і глиняні фігурки оголених жінок (мал. 26).

¹ Мається на увазі культи Апіса, Мінотавра, Перуна, Тора, Зевса, біблійного Золотого Тільця тощо.

² Рушники вишивали для сватання і приданого.

Мал. 23. Рушник. Чиринщина, Черкасько обл. С.Китова. Полотняни літопис України.

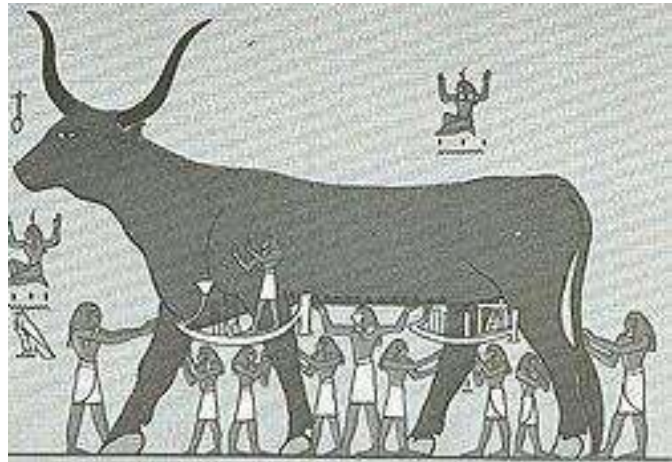
У цьому контексті цікавою видається трипільська пластика, зокрема ексклюзивні статуетки дів з головою корови, які нагадують обриси єгипетської богині Бат (мал. 24), подібні до вишитих зображень українського «дива» (мал. 23) [14].

Логічною видається також інша гіпотеза, що певним чином доповнює попередню. Вишита фігура антропоморфної фігури з головою корови може бути візуальною фіксацією обрядових дій жреця або жриці у коров'ячій масці, виконання яких мало забезпечити добробут, приплід худоби або вдале полювання. Схожі зображення фіксуються у палеолітичних зображеннях жреця у масці оленя, який виконує ритуальний танець, що свідчить про архаїчність досліджуваного сюжету (мал. 28) ³.

³ Декоративний образ «дива» може бути також елементом натуралістичних спостережень наших пращурів за поведінкою тварин. Наприклад, поширеним є явище, коли птах-секретар сидить на голові або спині бика, виглядаючи таким чином здобич (мал. 23,г).

Мал. 24. Богиня Бат. Каїрський єгипетський музей. Фото з Інтернету.

Мал. 25. Богиня неба Нут у вигляді корови, яка підтримується вісьмома божествами Хех

Мал. 26. Артефакти трипільської культури. Фото з Інтернету.

Мал. 27. Трипільські діви [14].

Мал. 28. Печера «Три брати». Франція. 40-10 тис. р. до н.е. Ілюстрація з Інтернету.

Зважаючи на зазначене вище, доречною видається думка про існування культу «рогатої богині», рудименти якої зустрічаються у декоративно-прикладному мистецтві. Прикладом є жіночий головний убір, який називають кичкою (звідси кичитися < ст.-сл. кычити – «піднімати чуб»). Етимологія поняття свідчить про його поширеність у середовищі південних і східних

слов'ян (мал. 29), а також фінно-угрів, які запозичили його у процесі асиміляції (мал. 30-32)⁴. Знаковими є також аналогії між формою кички і вишитими образами «рогатих богинь» (мал. 33-34). Напевне використання кички обумовлене обрядом, про що свідчать етнографічні матеріали. У фінно-угрів, які проживали на території Російської імперії, і кубанських козаків кичка вважалася атрибутом нареченої (мал. 30-32, 33-а). Схожі головні убори носили українські міщанки (мал. 29, а), стилізовані зображення яких фіксуються у рушниковому орнаменті, що опосередковано свідчить про його обрядовий контекст (мал. 29-б, 33-а)

		
а	б	
Мал. 29. Український жіночий головний убір – кичка (а). Український рушник – стилізований образ «рогатої жінки-рослини» (б). Фото з Інтернету.		Мал. 30. Угрофінський головний убір – кичка. Фото з Інтернету.
		
		а
Мал. 31. Кичка з рогами. Скопінський повіт Рязанської губернії. 1900-і рр. Фото з Інтернету.		
		б
		Мал. 32. Кіка рогата. Тамбовська губернія, XIX ст. (а) [17], весільне фото козаків-некрасівців. Фото з Інтернету.

Окремі дослідники, зокрема Б. Рибаків, ототожнюють вишиті зображення «рогатих богинь» з архаїчною богинею шлюбу і дітонародження Ладією або Мокошею. Натомість О. Брюкнер, О. Потебня, О. Трубачов, А. Журавльов вважають цей образ витвором кабінетної міфології [18], [19], [20]. Разом з тим, питання походження «рогатої богині» вимагає детальнішого вивчення, оскільки в культурах давнього світу фіксуються схожі артефакти (мал. 34-35). Асоціативні зв'язки «жіночості» і «рогатості» простежуються у

⁴ Пор.: укр. кичка – «заплетене або зібране в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я; передня частина річкового судна; пень»; рос. кіка – «т. с»; польськ. kiczka – «цурка; палка; пучок, в'язка; сніпок соломи для покриття даху; звій, валик волосся», чеськ. kuszka – «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я; плетена різка», слц. кука – «напханий кінським волоссям валик для підкладання під чеpecь», болг. заст. кіка – «довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», сербськ. хорв. кіка – «коса», слн. кіка – «пучок волосся; пипоть». Похідні від д-р. кыка – «верх голови; волосся на голові; пов'язка», ст-сл. кыка – «волосся»; і-є. *keu-k-/kouk-/kuk- – «кривити, гнути, скручувати».

середньовіччі, коли служниць язичницьких культів, ворожок і знахарок звинувачували у зв'язках з нечистою силою, яку уявляли в образі рогатої істоти (мал. 36). Пережитки «рогатих» головних уборів фіксуються в українському традиційному одязі XIX – XX ст. (мал. 37-38), в його сучасних інтерпретаціях (мал. 39). Очевидними є також візуальні аналогії українських дівочих головних уборів (мал. 40), давньогрецької Гекати й відомої Статуї Свободи (мал. 41) – символу свободи і процвітання [21], якій іноді безпідставно приписують смисловий зв'язок з темрявою і смертю [22].

Мал. 34. «Рогата богиня» Чатал Гуюка [23].	Мал. 35. Триєдиний образ Гекати. Музей Кьярамонті, Ватикан. Фото з Інтернету.	Мал. 36. Шабаш. Франциско-Хосе де Гоя, 1797-1798 рр. Фото з Інтернету.
Мал. 37. Жіночі головні убори. Україна. Фото з Інтернету.	Мал. 38. Жіноче «рогате» вбрання Київ 1845. Автор: Ф.Г. Солнцев (1801—1892). Фото з Інтернету.	Мал. 39. Фільм «Чаклунка «Малефісента». Фото з Інтернету.

Мал. 40. Дівочі головні убори. Україна. Фото з Інтернету.

Мал. 41. Геката і статуя Свободи. Фото з Інтернету.

Далі буде.